

<https://interscience.uz/>

ISSN 2181-1709 (P)

ISSN 2181-1717 (E)

SJIF: 3,546 (2020)

2022/№12/2

**ТАЪЛИМ ВА
ИННОВАЦИОН
ТАДҚИҚОТЛАР**

**ОБРАЗОВАНИЕ И
ИННОВАЦИОННЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

**EDUCATION AND
INNOVATIVE
RESEARCH**

ТАЪЛИМ ВА ИННОВАЦИОН ТАДҚИҚОТЛАР
ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH

№ 12/2, 2022
декабрь

Муассис: Бухоро давлат университети Фан ва таълим МЧЖ	13.00.00 – ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ	
Бош муҳаррир: Маъмуров Баҳодир Бахшуллаевич	Мирқосимова М. Таълим ва тарбия жараёнида ўқув тренингларини ташкил этиш механизмлари.	7
Жамоатчилик кенгаши раиси: Хамидов Обиджон Хафизович, Бухоро давлат университети ректори	Мамаражабов М. Э. Рақамлаштирилган таълим шароитида бўлажак ўқитувчилар касбий-педагогик тайёргарлигини баҳолаш мезонлари	13
Таҳририят кенгаши раиси: Махмудов Мэлс Ҳасанович	Махмудова D. B. Zamonaviy talaba shaxsini motivatsion sohasini shakllantirish.	18
Масъул котиб: Акрамова Гулбахор Ренатовна	Xusanov Z. J. Fizika fanidan masalalar yechishda integrallash qoidasidan foydalanish	23
Техник муҳаррир: Давронов Исмоил Эргашевич	Сабилов Т. Б. Моделирование процесса развития креативного потенциала учителей на основе андрогогического подхода	28
Таҳририят манзили: Бухоро шаҳар, К.Муртазов кўчаси, 16-уй	Исматуллаева Х. З. «Учение длиною в жизнь.»	33
Телефон: +998(90)744-00-22	Boboxonov O. R. Xusanov O. S. “Muhandislik grafikasi” fanida muhandislik ishi o’lchov asboblarini o’rganishning ahamiyati	38
E-mail: eirjurnal2020@gmail.com	Якубова Ҳ. С. Узвийлик ва узлуксизликни таъминлаш орқали таълим сифатини ошириш	42
Журналнинг электрон сайти: www.interscience.uz	Даминова Р. Б. Развитие технического мышления студентов в процессе обучения теоретической механики и сопротивления материалов	46
Журнал ОАК Раёсатининг 2021 йил 30 сентябрдаги 306/6-сон Қарори билан ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ, ФИЛОЛОГИЯ, ТАРИХ ФАНЛАРИ бўйича фалсафа доктори (PhD) ва фан доктори (DSc) илмий даражасига талабгорларнинг диссертация ишлари юзасидан асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар руйхатига киритилган	Hamroyev R. R. Медицина муассасаларида ахборот технологиялар фанини ўқитишда педагогик технологиялардан фойдаланиш	49
Босишга рухсат этилди: 25.12.2022 й. Қоғоз бичими 60x84 1/8. б/т.12.5. Буюртма рақами 12 «FAN VA TA'LIM» нашриётида чоп этилди. Бухоро шаҳар	Karshiboyev Sh. E. Fizika darslarida texnika xavfsizligi qoidalariga rioya etishning tadbirlari	53
Журнал 28.07.2021 йилда 9305 рақами билан Ўзбекистон Оммавий ахборот воситалари давлат рўйхатидан ўтган	Sayfullayev A. A., Sayfilloyeva Sh. A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'zlashtirish faoliyati metodikasini takomillashtirish	58
Журнал 2020 йилда ташкил топди ва 2 ойда 1 марта чоп этилди. 2021 йил ноябрь ойидан бошлаб ҳар ойда 1 марта ўзбек, рус ва инглиз тилларида чоп этилади	Мусаев А. Ш. Талабалар мустаълими ташкил этишда маъруза тинглашнинг аҳамияти	65
«Таълим ва инновацион тадқиқотлар» халқаро илмий-методик журналдан кўчириб босиш таҳририятнинг розилиги билан амалга оширилади	Жабборова О. М., Сапарбаева Д.Т. “Тарбия” фани ва унга оид меъёрий ҳужжатлар	69
Маколада келтирилган фактларнинг тўғрилиги учун муаллиф масъулдир	Нуллоев У. А. Повышение культурной осведомленности студентов путем обучения иностранному языку в технических вузах	74
	Умарова З. Умумий ўрта таълим мактабларида педагогик конфликтларнинг таркиби	79
	Mirzakarimov X. X. Jismoniy tarbiya darslarini tashkil etish shartlari	84
	Жабборова О. М., Умарова Н. Т. Бошланғич таълимнинг халқаро таълим ҳужжатлари	87
	Мухитдинова Н. М. Особенности и значение физических упражнений в интеллектуальном развитии детей	93
	Abdullayev M. D. “Jahon iqtisodiy va ijtimoiy geografyasi” fanini o'qitishda “Learning apps” platformasidan foydalanish	97
	Мамбетов Байрам Ж. Видение современного олимпийского движения кубертена: развитие и педагогические последствия	101

Мирзаджанова Д. Маҳалладаги хотин-қизлар фаоллари томонидан оилалар ва хотин-қизлар ўртасида маънавий-маърифий ишларни олиб боришнинг ўзига хос жиҳатлари	106
Нуруллаев А. Р. Ўқувчиларда чидамлилиқ жисмоний сифатни ривожлантириш борасида хорижий тажрибалар	110
Утепберганов А. К. Жисмоний тарбия ўқитувчисининг педагогик таълимига акмеологик ёндашув	116
Самадов А. А. Изучение проблемы профессионального мастерства преподавателей военного образования в педагогико-психологических исследованиях	120
Джураева М. З. Ҳиссий-иродавий сифатларнинг педагогик-психологик тавсифи	125
Rustamova N. R. Media mentality in the system of continuous education	130
Акрамова Г. М. Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини деонтологик фаолиятга тайёрлаш тизимини такомиллаштириш долзарб педагогик муаммо сифатида	137
Umirov B. Development of personal competence of students in the integration of pedagogical and information-communication technologies	140
Urinboev Z. Teaching the science of "information technologies in education" in higher education institutions on the basis of smart technologies	144
Кутлимуратов С. Ш. Олий таълим муассасаларида астрономик кузатувлар асосида мустақил таълимни ташкил этиш: муаммо ва ечим	149
Imamov E. Z. Kredit tizimi sharoitida fizika faning elektromagnitizm bo'limidan laboratoriya ishlarini tashkil etish muammolari va uning yechimlari	154
Алламбергенов А. Ж. Рақамлаштирилган таълим муҳитида тьюторлик фаолиятининг функциялари	159
Koshanova N. M. To'rayev A. M. Barkamol avlod tarbiyalashda ota-onalar pedagogik madaniyati muhim omil sifatida	164
Bozorov E. X., Mardonova F. B. Zaryadlangan zarrachalar tezlatkichlari va ularning tibbiyotda qo'llanilishi	172
Файзуллаев Р. Х. Ўқув-билиш компетентлигини модулли-рейтинг таълим асосида такомиллаштириш	180
Абдуллоев Я. М. Бошланғич синф ўқувчиларда инсоний фазилатларни ноанъанавий миллий ҳаракатли ўйинлардан воситасининг шакллантириш педагогик шарт-шароитлари	184
Raximova D. M. Yoshlarni barkamol etib tarbiyalashda sharq mutafakkirlarining oila haqidagi qarashlari	190
Rajabova N. B. O'qish darsligidagi ertaklar va ularning ahamiyati	196
Rahmatov O. Raqamli ta'lim muhitida axborot xavfsizligini ta'minlashning tashkiliy-pedagogik omillari	201
Зокиров М. А. Ўқувчиларнинг ижтимоий фаоллигини ривожлантириш масаласига доир	207
Юлдашев Э. С. Суггестив қобилият педагогик таъсир кўрсатишнинг муҳим омили сифатида	211
Муродова Д. Р. Бўлажак мусика таълими ўқитувчиларининг бадиий-эстетик компетентлигини ривожлантириш педагогик хусусиятлари	215
Рузиев Х. А. Чет тилини ўқитиш жараёнида талабаларда ахборот-коммуникация компетенциясини шакллантириш долзарб ижтимоий-педагогик муаммо сифатида	220
Маттиев И. Б. Тадқиқотнинг асосий тушунчаларининг категориялик маъноси соғлиқ, соғлом турмуш тарзи, соғлом турмуш тарзига бўлган ҳаёт аҳтиёжи	224
Акмалова М. З. Замонавий формациядаги мактабгача таълим менежерини таркиб топтириш тамойиллари	228

19.00.00 – ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ	
Жумаев У. С. Культурные различия, стереотипы и социально-психологические особенности коммуникативных потребностей в межкультурной коммуникации в условиях глобализации	234
Ismatova F. A. Huquq-tartibot organlari psixologining kasbiy kompetensiyasi tuzilishini baholashning o'ziga xos xususiyatlari	242
Махмудова З. М., Самадова Н. Н. Қўриқлаш хизмати ходимлари ижтимоий-психологик компетентлигини баҳолашнинг ўзига хослиги	247
Savriddinova G. S., Olimov L. Y. O 'smirlar jinoyatchiligi sabablarini baholashda sud psixologik ekspertizasining o'rni	253
Ergasheva N. A. Oilada ota mavqeining farzandlar tarbiyasiga ta'sirining psixologik xususiyatlari	264
Pulatov J. A. Jismoniy tarbiya fani darslari orqali o'qituvchilarni sportga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirish yo'llari	270
Olimov L. Y., Bahronova M. O. O'smirlar ma'naviyatini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari	275
Умурзакова Д. И. Бўлажак инглиз тили ўқитувчиларнинг толерантлик тафаккурини ривожлантиришда хориж тажрибаси	282
Турғунпўлатова М. Х. Агрессив хулқ-атвор ва хатти-ҳаракатларнинг характеристкаси	287
Nuraliyeva D. M., Kenjayeva D. S. O'spirinlarda ma'naviy qadriyatlarni shakllanishida oila muxitini tutgan o'rni	293
Юлдашева М. Б., Эргашова З. Т. Ёлғизлик ҳиссига оид психологик изланишларнинг илмий-назарий мета-таҳлили	299
Yuldasheva N. Sh. Aniq fanlar yo'nalishi talabalarida irodaviy regulyatsiyaning o'ziga xos xususiyatlari	306
Nuralieva D. M., Asqarova O. M. Nikoh oldi omillari va oila qurish motivlarining ijtimoiy psixologik xususiyalari	312
Soliyev F. S., Pulatova G. M. Bola nutqini o'stirishda psixogimnastik usullardan foydalanish	317
Toshqo'ziyeva D. Sh. Talabalar o'quv motivlarining o'rni va amaliy ahamiyati	325
Mamajonova Sh. K. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijobiy munosabat usullarini shakllantirish	330
Расулова Ф. Ф. Ўсмирларда тажовузкор хулқ-атворнинг психодиагностик тадқиқот натижалари	335
Дусмухамедова Ш. А. Оиладаги ижтимоий психологик муҳитнинг бола шахси ривожининг омили сифатида	340
Насимджанова М. М. Таълим муҳитида имконияти чекланган болаларга толерант муносабатни шакллантиришнинг психологик хусусиятлари	344
Назаров А. С. Ижтимоий-психологик тадқиқотларда қарор қабул қилиш муаммосининг ўрганилганлик ҳолати	349
Акрамов М. Р. Шахсда экологик онг шаклланишининг психологик механизмлари	358
Расулова Н. Т. Ёшларда репродуктив онгни шакллантиришнинг диний-психологик омиллари	363
Ismatullayeva G. E. Maktabgacha yoshdagi bolalar diqqatini rivojlantirishning asosiy omillari	369
Nurmatov N. N. Stress haqidagi nazariyalarning psixologik tahlili	373
Ochilova F. B. Nizoli oilalar bilan ishlashda psixologik treninglardan foydalanish .	377
Норбекова Б. Этник идентивлик жараёнининг болалар ва ўсмирларда этнопсихологик хусусиятлар шаклланишига таъсири	382

**O`SMIRLAR MA`NAVIYATINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOY-
PSIXOLOGIK XUSUIYATLARI**

*Olimov Laziz Yarashovich,
Buxoro davlat universiteti dotsenti*

*Bahronova Mavluda O`tkir qizi,
Buxoro davlat universiteti magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o`smirlardagi ma`naviyat msalalasining namoyon etilishi va rivojlanishini tadqiq etish hamda uning o`ziga xos ijtimoiy-psixologik omillarini takomillashtirish haqida fikr yuritilib, o`smir shaxsi ma`naviyati va shaxsiy sifatlarini rivojlantiruvchi ijtimoiy-psixologik omillar, bilan bog`liq tadqiqot natijalari bayon etilgan.

Kalit so`zlar: ma`naviyat, o`smir, ijtimoiy, shaxs sifatleri, tarbiya, milliy qadriyatlar

**СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА
ФОРМИРОВАНИЯ ПОДРОСТКОВОЙ ДУХОВНОСТИ**

*Олимов Лазиз Ярашович
доцент Бухарского государственного университета*

*Бахронова Мавлуда Ўткир кизи
магистрант Бухарского государственного университета*

Аннотация: В данной статье рассматриваются исследования проявления и развития проблемы духовности у подростков и совершенствования ее специфических социально-психологических факторов, представлены результаты исследования.

Ключевые слова: духовность, подросток, социальные, личностные качества, воспитание, национальные ценности.

**SOCIAL-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE FORMATION
OF TEENAGE SPIRITUALITY**

*Olimov Laziz Yarashovich
Associate Professor, Bukhara State University*

*Bahronova Mavluda O`tkir qizi
master student of Bukhara State University*

Annotation: This article discusses the research of the manifestation and development of the issue of spirituality in adolescents and the improvement of its specific socio-psychological factors. The results of the research are presented.

Key words: spirituality, adolescent, social, personality qualities, education, national values

KIRISH. Dunyoda globallashuv jarayonining jadallashuvi, o`ziga xos ijtimoiy taraqqiyot tamoyillariga mos ravishda shaxsni tarbiyalash va unga ijtimoiy-psixologik ta`sir qo`rsatish tizimini takomillashtirishga bo`lgan ehtiyojning yanada ortib borayotganligini ko`rsatmoqda. O`zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko`lamli islohotlar talablariga mos keluvchi, intellektual salohiyati yuqori, keskin o`zgarishlarga tez moslasha oladigan, raqobat bardosh, mehnat bozorida mutaxassislar malakasiga qo`yilayotgan talablar darajasida samarali faoliyat yurituvchi shaxsni shakllantirishga alohida e`tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 7 iyundagi 472-son «Psixologiya sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori va mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu maqola muayyan darajada xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Mamlakatimiz psixologlari tomonidan ham o'smir shaxsi rivojlanishida axloqiy normalarning mohiyatini, ma'naviy tarbiya tuzilmasi, vositalari va shakllarini ishlab chiqishda muayyan hissa qo'shildi. Bu sohada G'.B.Shoumarov, V.M.Karimova, E.G'.G'oziyev, R.I.Sunnatova, Sh.R.Baratovlarning ishlarini alohida ta'kidlash zarur. Ayni paytda, bu sohada psixolog-olimlarimiz tomondan amalga oshirilgan tadqiqot ishlarni tanqidiy tahlil qilish mamlakatimiz psixologiyasi mazkur yo'nalishda yanada kengroq doirada ilmiy izlanishlar olib borilishi lozimligini ko'rsatadi. Ma'naviyat va axloqiy norma muammosi mamlakatimiz psixologlari, faylasuflari, sotsiologlari, tarixchilari, madaniyatshunoslari, pedagoglari tomonidan intensiv tadqiq etilayotgan bir paytda mazkur mavzuga bag'ishlab psixologlarimiz tomonidan yaratilgan ishlar barmoq bilan sanarli darajada oz. Milliy tarbiyaning psixologik jihatlarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar esa yo'q darajada.

Mazkur muammoning psixologik jihatlari, avvalo, shunda ko'rinadiki, hanuzgacha shaxsning axloqiy rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatadigan psixologik omillar atroflicha tadqiq etilmagan. Psixologiyamizda o'smir shaxsi rivojlanishida axloqiy normalar tuzilmasi, ma'naviyat va psixikaning aloqadorligi masalalari ishlab chiqilmagan, bu sohaga oid terminologiyada ham noaniqlik va mavhumlik mavjud.

Buyuk nemis faylasuflaridan yana biri I.Kant ma'naviyatni o'zini o'zi anglash sifatida cheklab izohlamagan. Uning talqinida ma'naviyat "Insonni harakatlantiruvchi, jonlantiruvchi" tamoyildir. O'zining "Sof aqlni tanqid" asarida ma'naviyat haqida shunday yozadi: "Ichki tuyg'uning predmeti sifatida bu unsur nomoddiylik tushunchasini beradi; oddiy unsur sifatida mustahkamlik, butunlikni anglatadi; intellektual unsur sifatida shaxsni anglatadi; bularning barchasi birikib ma'naviyat tushunchasini vujudga keltiradi".

Ma'naviyatni inson tabiatining o'ziga xos xususiyati sifatida talqin qilish bilan birga, Kant insonning mohiyati ma'naviy taraqqiyotga intilishda namoyon bo'ladi, deb ta'kidlagan edi.

Axloqiy norma masalasiga rus faylasuflaridan V.Solovyov, V.Rozanov, N.Berdyaev, A.F.Losev, Ye.Trubeskoy, P.Florenskiy va boshqalar ijodida ham muayyan o'rin ajratilgan. Rus faylasuflarining ko'pchiligi uchun axloqiy normani talqin qilishdagi umumiy xususiyat shundaki, ular bu tushunchani pravoslavie mazhabi nuqtai nazaridan talqin qiladilar. Ularning bunday yondashuviga sabablardan biri, xristian dinida ilohni anglashdagi asosiy elementlardan biri "muqaddas Ruh", "Ota ruh") tushunchasidir. Ayni paytda, rus faylasuflarining ba'zilari, masalan, V.Solovyov, N.Berdyaevlar ma'naviyatni talqin qilishda pravoslavie aqoidlari doirasidan chetga chiqishadi.

Inson hayotining mazmuni stoiklarning diqqat markazida bo'ldi. Stoiklarning fikriga ko'ra, inson hayotining mazmuni tabiat bilan uyg'un bo'lishdadir. Ularning fikriga ko'ra, donolik, mardlik, mo'tadillik va adolat oliy qadriyat hisoblanadi. Ulardan keyingi o'rinda oliyanoblik, qat'iyat, tirishqoqlik kabi sifatlar turadi. Stoiklar talqinida, dono odamlar ham ehtirolarga berilishi mumkin, lekin bu ehtirolar yaxshilikka yo'naltirilgan bo'ladi.

NATIJALAR.

O'smirlarda ma'naviy ehtiyojlarning shakllanganini aniqlash ma'naviy tarbiyaning samaradorligini oshirishda muhim omillardan hisoblanadi. Shuni hisobga olib, yoshlarning

ma'naviy ehtiyojlarini aniqlash maqsadida, quyidagi vazifalar qo'yildi: 1) O'smirlar ehtiyojlarining xususiyatlarini, ularning ma'naviy qadriyatlar to'g'risidagi tasavvurlarini, ma'naviy taraqqiyotning muhim ko'rsatkichi bo'lgan o'zini o'zi tarbiyalash va takomillashtirishga tayyorligini aniqlash. 2) o'quv dasturlari va darsliklarning davlat ta'lim standartiga qay darajada mosligini tahlil qilish, bunda ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'rganish jarayonida o'smirlarning ma'naviy ehtiyojlarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratish.

Belgilangan vazifalardan birinchisini amalga oshirishda bir qator psixologik tashxis metodikalaridan foydalanildi. Bu metodikalarni tanlashda o'smirlarda ma'naviy ehtiyojlar shakllanganini ko'rsatkichlari hisobga olindi. Metodikalar majmuasi 3 guruhdan iborat bo'ldi. Ulardan birinchisi suhbat, anketa so'rovi, insho yozishdan iborat. Ularning maqsadi o'smirlardagi ma'naviyat shakllanganini darajasi to'raligi, tizimlilikini aniqlashga qaratildi. Bu metodikalar ma'naviyat shakllanishining kognitiv jihatlarini aniqlash imkonini beradi.

Metodikalarning 2-guruhi anketa so'rovi hamda yetakchi ehtiyojlarni aniqlash usulidan iborat bo'lib, ular o'smirlardagi baholash qobiliyati qay darajada shakllanganini aniqlashga xizmat qiladi. Bu metodikalar, shuningdek, o'smirlarning ma'naviy ehtiyojlari xususiyatlarini o'rganish, ularning o'smir qadriyatlari tizimiga kirgan yoki kirmaganini aniqlashda yordam beradi.

Metodikalarning uchinchi guruhi anketa so'rovi, insho, Tara Sinklarning metodikalaridan iborat bo'lib, ular o'smirlarning o'z bilim va munosabatlarini muayyan hatti-harakatlarda qo'llash ko'nikmasi shakllanganini aniqlashga yo'naltiriladi.

Har bir metodikalar guruhining o'z xususiyatlari mavjud. Metodikalarning birinchi guruhi o'smirlarning ma'naviyat to'g'risidagi bilimlari qay darajada to'liqligi va tizimlilikini aniqlashga yo'naltirilgan. O'smirlarga quyida keltiriladigan javob variantlaridan birini tanlash topshiriladi: Ma'naviyat bu:

- axloq,
- diniy e'tiqod,
- insonparvarlik,
- g'oyaviylik,
- bilimdonlik,
- madaniyatlilik,
- yoki ...

O'smirlardan yana hozirgi insonlarga ma'naviyat nuqtai nazaridan nima yetishmaydi degan savolga javob topish ham so'raladi. Bu savolga quyidagi javob variantlari keltiriladi: tarbiya, ichki madaniyat, halollik, insonparvarlik, ma'lumotlilik, yaxshilik,...

O'smirlarga "Hozirgi ma'naviyat" mavzuida insho yozish ham topshiriladi. Tajriba ko'rsatishicha, ba'zi o'smirlar ma'naviyat bu insonning vijdoni, ruhiy holati yoki ichki dunyosi deb ta'rif berishadi. O'smirlarning ko'pchiligi bu tushunchaga ta'rif berishda qiynalishadi. Ma'naviyat bu- axloq, madaniyat yoki insonparvarlik degan javoblar ko'proq uchraydi.

O'smirlarning ozchiligi bu tushunchani ma'nan rivojlangan shaxs uchun xos hisoblanadigan halollik, insoniylik, yaxshilik kabi tushunchalar bilan bog'lashadi.

O'tkazilgan tajribalar jarayonida aksariyat o'smirlar bu tushunchani to'g'ri baholay olmasligi ma'lum bo'ldi. Bunday holning sabablari bir nechta. Shulardan biri darsliklarda ma'naviyatni tushuntirishda ma'rifiy yondashuvlar ustuvorligida, ya'ni ma'naviyat fanini o'qitishda uni boshqa fanlardan farqlovchi xususiyatlar yetarli darajada hisobga olinmaganida. Matematika, fizika, botanika, biologiya kabi aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda ma'rifiy yondashuv bilan cheklanish, ya'ni o'quvchilarga bilim berish bilan cheklanish mumkin. "Milliy g'oya", "Ma'naviyat asoslari" singari fanlarni boshqa aniq va tabiiy fanlarni o'qitishdan farqi shundaki, ularni o'qitish jarayonida o'quvchilarda tushunchalarni

shakllantirishdan tashqari chuqur e'tiqodni shakllantirish ham talab etiladi.

Eksperiment jarayonida o'smirlarda haqiqat, yaxshilik va go'zallik haqida muayyan tushunchalar borligi aniqlandi. Lekin o'smirlarning aksariyatida bu tushunchalar ibtidoiy xolatda bo'lib ularda to'lalilik, izchillik, tizimlilik yetishmaydi.

Metodikalarni qo'llash jarayonida o'smirlarning javoblariga asoslanib ularning ma'naviyat haqidagi bilimlarini uch darajaga bo'lib ifodalash mumkin. Bu darajalar quyi, o'rta va yuqori darajadan iborat. Bilimlarning yuqori darajasi ma'naviyat haqida to'la va aniq tasavvurlar mavjudligini, bu tasavvurlarda ma'naviyatning barcha muhim belgilari aks etishini nazarda tutadi. O'rta daraja o'smirlar ma'naviyat ning asosiy belgilari to'g'risida tasavvurga egaligini, lekin ma'naviyatning mohiyati bu tasavvurlarda to'la ochilmasligini ifodalaydi. Quyi daraja esa o'smirlarning mazkur kategoriya to'g'risida tasavvurlari juda elementar ekani, ularda bu kategoriyaning faqat 1-2 belgisi to'g'risida tushunchalar mavjudligini ifodalaydi.

Olingan natijalarga ko'ra baholash komponentining shakllangani 3 darajaga bo'lindi. Quyi daraja ma'naviy ehtiyojlarga qiziqishning cheklangani bilan xarakterlanadi. O'rta daraja esa ma'naviy ehtiyojlar barqaror ekanligi, lekin ularda tizimlilik yetishmasligini ko'rsatadi. Yuqori daraja esa ma'naviy ehtiyojlar barqarorligi va tizimliliigi tarzida namoyon bo'lishini ifodalaydi.

2-jadval Eksperiment boshlanishida o'smirlarning ma'naviy ehtiyojlari shakllanganlik darajasi (%)

Darajalar	eksperimental guruh %	Nazorat guruhi %
Yuqori	3	3
O'rta	29	31
Quyi	68	67

3-jadval: Eksperiment yakunida o'smirlarning ma'naviy ehtiyojlari shakllanganlik darajasi (%)

Darajalar	Esperimental guruh %	Nazorat guruhi %
Yuqori	5	3
O'rta	48	34
Quyi	47	63

Olingan natijalar o'smirlarning ko'pchiligida baholash komponentining quyi darajada ekanligi, mazkur sifatning intellektual, kognitiv jihatlarini yetarli darajada rivojlanmaganligidan dalolat berdi. Eksperiment yakunida bu ko'rsatkichlar sezilarli ravishda o'zgardi. Bu haqda tadqiqotimizning 3-bobida batafsilroq ma'lumot keltiriladi. Tartibga solish komponentini aniqlash uchun metodikalarning uchinchi guruhi qo'llandi. Bu guruh quyidagidan iborat: o'smirlarga quyidagi savollarga javob berish taklif qilindi:

Sizning fikringiz va hatti-harakatlaringiz o'rtasida ko'pincha tafovut mavjud bo'ladimi? Buning sababi nimada?

Harakatlaringiz, hisobotlaringizda emotsionallik ustuvormi yoki intellektuallik? Javoblarni yozma ravishda keltiring.

“Mening faxrlanadigan ishim”, “Takrorlashni istamaydigan ishim” mavzularida kichik insho yozish taklif qilindi.

Berilgan mavzular bo'yicha o'smirlarning yozgan insholarida ko'pincha odamlarga ko'maklashish, hamdardlik, yaxshilik, do'stlik va sevgi bilan bog'liq harakatlar eng muhim harakatlar hisoblanadi.

O'smirlar u yoki bu vaziyatda amalga oshirgan hatti-harakatlarini tanqidiy tahlil qilib, ularning sababi va oqibatlarini o'rganishga harakat qilishadi. Bajarilgan tahlil va

o'rganishlardan o'zlariga tegishli xulosalar chiqarishadi.

Savollarga berilgan javoblar hamda insholarning tahlili tartibga solish kopponentining uch darajasi mavjudligini ko'rsatdi: yuqori, o'rta va quyi. Yuqori ko'rstakich o'smir xulq-atvorida axloqiy sifatlarning barqarorligini va ustuvorligini ko'rsatadi. O'rta darajada axloqiy sifatlarning barqaror bo'lmaydi. Quyi darajada xulq-atvor axloqiy me'yorlarga mos kelmaydi.

Javoblar va insholar tahlili o'smirlarning aksariyatida tartibga solish komponenti quyi va o'rta darajadan iborat ekanligini ko'rsatmoqda. Javoblar va insholar natijalariga ko'ra mazkur sifatning shakllangani darajasiga asosanib o'smirlar uch guruhga bo'lindi.

O'tkazilgan tashxislar o'smirlarning ko'pchiligida ma'naviy ehtiyojlar yetarli darajada shakllanmaganidan dalolat berdi.

O'smirlarning axloqiy normalarga oid bilimlarini diagnostika qilish maqsadida Fridmanning «Yaxshi degan so'z nima-yu, yomon deani nima?» metodikasidan foydalangan edik. O'tkazilgan tadqiqot natijalarining miqdoriy tahlili 1-jadvalda keltirilgan:

1-jadval

O'smirlarda ma'naviy-axloqiy sohaga oid tushunchalarning shakllanganlik darajasi
Guruhlar

	O'quvchilar miqdori (foizda)		ballar	
	eksperimentgacha		eksperimentdan keyin	
eksperimental	15-20	8	0	
20-25	36	9		
25-30	41	64		
30-35	14	27		
nazorat	15-20	9	6	
20-25	27	33		
25-30	48	45		
30-35	12	15		

Eksperimental guruh va nazorat guruhi a'zolarining ma'naviyatga bergan ta'riflarini qiyosiy tahlil qilib aytish mumkinki, ma'naviy – axloqiy sohaga oid bilimlarni o'zlashtirish va ularni amaliyotga tadbiq qilish jarayonida o'smirlarning faol ishtirok etmasligi, ya'ni o'qituvchi bergan bilimlarni eshitish bilan cheklanishi ularni bu hodisalarga nisbatan befarq bo'lishiga olib keladi. Faqatgina reja asosida, sabr qanoat bilan maxsus o'tkazilgan tadbirlar natijasidagina bu mavzuga o'smirlarning qiziqishini uyg'otish mumkin. Qiziqishning uyg'onishi ma'naviy-axloqiy hodisalarni o'rganishda dastlabki qadamni tashkil etadi.

O'smirlarning ma'naviy-axloqiy hodisalarga emotsional munosabatini tahlil qilish uchun G.Fridmanning “Nima qilmoq kerak” metodikasidan foydalanilgan edi. Ularga muayyan vaziyatni bayon qilib, shunday vaziyat paydo bo'lsa, o'zlarini qanday tutishlari haqida so'zlab berish so'ralgan edi. Shu bilan birga, mazkur vaziyatda ular o'zlarini nima uchun aynan shunday tutishlari sababini izohlash ham topshirilgan edi. Tadqiqot natijalari 2-jadvalda keltirilgan:

2-jadval

Keltirilgan vaziyatlarda o'quvchilar tanlovinin yo'nalishi

guruhlar	Eksperimental guruh	Nazorat guruhi		
Javoblar yo'nalishi %	eksperimentgacha	keyin	eksperimentgacha	keyin

Ma'naviy-axloqiy	17	44	20	17
Amaliy pragmatik	40	31	43	45
befarq	43	25	37	38

Ekspirimental guruhda nazorat guruhidagidan farqli ravishda, jiddiy o'zgarishlar yuz berganini kuzatish mumkin. Ekspiriment yakunida shu guruhda ma'naviy-axloqiy yo'nalishda javob bergan o'smirlar soni eksperiment boshlanishidagiga nisbatan 24 foizga ortgan. Befrq yo'nalishda javob berganlar soni esa 18 foizga kamaygan. Nazorat guruhida esa sezilarli o'zgarishlar yuz bermadi. Mana shu holat o'tkazilgan psixologik eksperiment o'smirlarning shaxsiy tanlovlari ko'proq ma'naviy-axloqiy yo'nalishda yuz bera boshlaganidan darak beradi.

Ma'naviy-axloqiy rivojlanishning xulq-atvor komponentini tashxis qilish uchun ekspert baholashi usulini kuzatish usuli bilan qo'shib ishlatdik. O'quvchilar dars jarayonida, darsdan tashqari tadbirlar (ekskursiyalar, shanbaliklar, qishloq xo'jalik ishlari) jarayonida yil bo'yi kuzatildi. Tadqiqot natijalari farazimizning to'g'riligini tasdiqladi. O'zlarining shaxsiy fikri va tanlovi asosida harakat qilishini bildirgan hsmirlarning 7 foizigina o'zlari bildirgan fikrga amal qilishini namoyon etdi. Bunday hol ma'naviy-axloqiy tasavvur va fikrlar qattiq ishonch yoki e'tiqodga aylanmaguncha xulq-atvorda namoyon bo'lmasligini amalda ko'rsatdi. O'smirda juda to'g'ri ma'naviy-axloqiy tasavvur va tushunchalar bo'lishi mumkin, lekin amalda ularga rioya qilmaslik ham mumkin.

XULOSA

Shaxsning murakkab tuzilmasida ma'naviyatning alohida o'rni aniqlanmagani, bu o'rin shaxs tuzilmasidagi birnecha tizimlar bilan bog'liq ekani uni tadqiq etishda murakkabliklarni vujudga keltirmoqda. Mazkur muammoning psixologik jihatlari, ma'naviyat shakllanishi va rivojlanishi jarayoniga ta'sir o'tkazuvchi psixologik mexanizmlar yetarli tadqiq etilmagani ma'naviy tarbiya samaradorligini oshirishga to'sqinlik qilmoqda. Mazkur yo'nalishda eksperimental-psixologik tadqiqotlarning juda kamligi, mamlakatimizda esa maxsus o'tkazilgan bunday tadqiqotlarning deyarli yo'qligi vaziyatni yanada murakkablashtirmoqda.

O'smirlilik davrida shaxs o'zining ma'naviy-axloqiy rivojlanishida xal qiluvchi qadamlarni qo'yadi. Shu holatning o'zi ham o'smirlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash va bu jarayonga ta'sir o'tkazuvchi barcha omillarni, jumladan, psixologik mexanizmlarni tadqiq qilish qanchalik muhim ahamiyat kasb etishidan guvohlik beradi.

Mamlakatimizda bosilib chiqayotgan ba'zi monografiya, darslik, o'quv qo'llanmalari va risolalarda o'smirlarda axloqiy normalarning nsmoyon bo'lishi muammosiga soddalashtirilgan yondashuv, ya'ni uni faqat ma'naviyat bo'yicha bilimdonlikdan iborat, deb talqin qilish kuzatilmogda. Psixologiya fanida faoliyat, jumladan, ma'naviy faoliyat singari hodisalar, uch komponentdan tashkil topishi isbotlangan. Bu komponentlar kognitiv, emotsional va xulq-atvor komponentlari bo'lib, axloqiy faoliyat ham shu uch komponentning yig'indisidan tashkil topadi. O'tkazigan eksperimentlarimiz natijalaridan kelib chiqib xulosa qilish mumkinki, ma'naviy tarbiya sohasida hozirgi kunda ustuvorlik qilayotgan ma'rifiy yondashuv yetarli samara bera olmaydi. Bu yondashuv ma'naviyat masalalari bo'yicha o'smirlarni ma'lum darajada bilimdon qilishi mumkin, lekin, ularni ma'naviy e'tiqodli, ishi bilan so'zi bir shaxslar qilib tarbiyalash uchun yetarli emas. Bu yondashuv o'smirlarning bilim doirasini kengaytirishi mumkin, lekin shu bilimlarni amalda qo'llashga tayyorlash uchun ojizlik qiladi. Bunday holat mamlakatimizning hozirgi taraqqiyot bosqichida ma'naviy tarbiya sohasida kun tartibiga qo'yilayotgan vazifalarni hal qilish uchun javob bera olmaydi. . O'smirlarni ma'naviy-axloqiy rivojlantirish masalasiga tizimli yondashuv, jumladan, bu jarayonda kognitiv, emotsional va xulq-atvor komponentlarini bir-biriga mutanosib ravishda

rivojlantirish belgilangan maqsadlarga erishishning eng samarali usuli ekani haqidagi faraz tasdiqlandi.

O'smirlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash ularning o'zlarini o'zlari tarbiyalashga yo'naltirish bilan qo'ib olib borilgandagina yuqori samarali bo'lishi mumkinligi haqidagi faraz ham o'z tasdig'ini topdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. O'smirlarda ekstremal vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlarini shakllantirish. Monografiya. "Buxoro viloyat bosmaxonasi MChJ" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 160.

Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. Psychodiagnosics. O'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. Toshkent 2014. -B. 298.

Olimov L.Ya. Psixodiagnostika va psixometrika asoslari. Darslik. "Durdona" nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 747.

Olimov L.Ya. Umumiy psixodiagnostika. "Durdona" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 1103.

Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M.. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. o'quv qo'llanma. "Turon zamin ziyo" nashriyoti. T. 2020. -B. 820.

Olimov L.Ya., Nazarov A.M.. Xulqi o'gishgan bolalar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. "Tafakkur avlodi" nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 490.

Olimov L.Ya., Bahronova M.O'. O'smirlar ma'naviyatini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 407-413 p.

Olimov L.Ya., M.B.Rasulova. O'smir shaxsi shakllanishida ahloqiy normalarning ijtimoiy-psixologik ahamiyati. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 675-683 p.

Олимов Л.Я. Социально-психологический подход к исследованию конфликтов. Вестник интегративной психологии.(журнал для психологов). 2019 год, Выпуск 19. 379-381 ст.

Олимов Л.Я. Теоретические основы педагогической технологии. Вестник интегративной психологии.(журнал для психологов). 2018 год, Выпуск 18. 163-165 ст.

Олимов Л.Я. Теоретический анализ проблемы креативности в психологии. Вестник интегративной психологии журнал для психологов. Выпуск № 23, 2021 г. С 237-241.

Олимов Л.Я., Жумаев Н.З. Педагогическое общение педагога со студентами. Вестник интегративной психологии.(журнал для психологов). 2017 год, Выпуск 15. 198-203 ст.

Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Диагностика Управленческих Способностей. Вестник интегративной психологии журнал для психологов. Выпуск № 2, 2020 г. С 204-209.

Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Психологические механизмы девиантного поведения. Психология XXI века. Ярославль., 2020. –С. 125-127.

Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Стрессли вазиятларда психологик химоя механизмлари ва копинг хулк-атвор намоён бўлишининг ижтимоий психологик хусусиятлари. Psixologiya. Учредители: Бухарский государственный университет, 31-38.